

Fig. 10. Bazaren i Tivoli blev opført i 1843 efter Stillings tegning. Den var udformet som en forhøjet midterbygning med restaurant og to lavere sidefløje med butikker. Arkitekturen minder meget om Maglekilde, særlig hovedbygningen, hvis restaurant også var i dobbelt loftshøjde med højsiddende øvre vinduer. Tegnet af Stilling i 1843 og litograferet af Emilius Barentzen & Co. til Tivoli ved Kjøbenhavn udg. 1844/45.

søndre badebygning med de karakteristiske "brusetårne" mindede meget om Tivolis første rutschebane, der var bygget i træ. Ligheden med Københavns første banegård, opført bag Tivoli (samtidig med Maglekilde) er også påfaldende. Man kender ikke navnet på banegårdens arkitekt, men hvis det ikke var Stilling, er det en arkitekt, der har kigget nøje på Stillings arkitektur i Tivoli og Maglekilde.

Den anonyme kurgæst mente, at byggeriet i Maglekilde var "meget usolidt", det vedkom naturligvis ikke så meget badegæsterne som aktionærerne, "hvilket disse ogsaa nok ville faae at føle", skrev han truende. Han følte trang til at bemærke, at bygningens "tynde, usolide og lysthusagtige Beskaffenhed" nødvendigvis måtte indvirke på de gæster, der boede på anstalten, og især de patienter, "der ere nødsagede at tilbringe Vinteren der".

Med hensyn til værelserne, mente han, at de var mangelfulde. Væggene var for tynde, og taget var anbragt lige over hovedet på folk uden et isolerende loftsrum imellem. Der manglede ordentlige markiser eller andet til at holde solen ude. Værelser blev nogle gange så ophedede, at det var umuligt at opholde sig i dem. Måske var dette problem dog uden den store betydning, fordi sommeren undtagelsesvis havde været usædvanlig varm. Nogle gæster mente værelserne var for små og uhyggelige, det mente avisskrivere nu ikke, fordi den foreskrevne kur medførte, at gæsterne kun opholdt

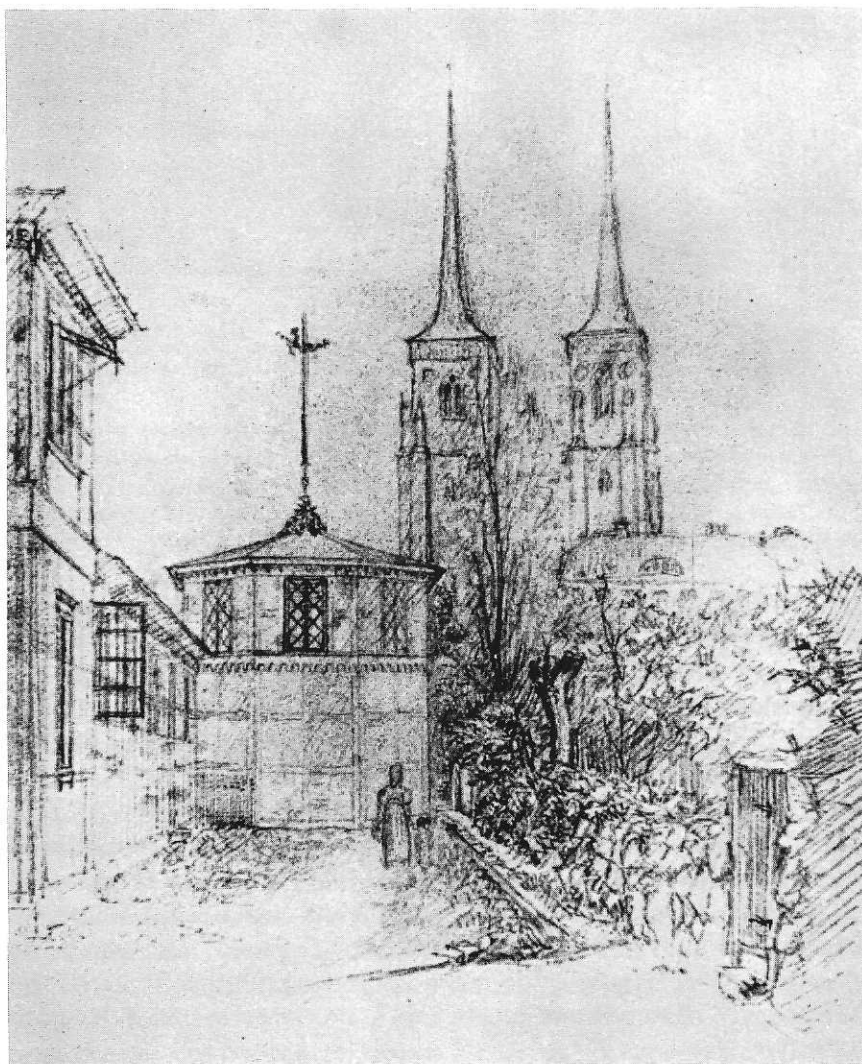

Fig. 11. Den polygone kildepavillon med pyramidetag minder om Stillings volierer i Tivoli. Den blev opført helt op til den nordlige badestøj (se kortet fig. 5). Kildehuset er for længst revet ned. På taget sad en vindfløj, der stadig er bevaret. Anonym tegning o. 1847. Fra "Vand er bedst", Arv og Eje 1975.

sig meget lidt på deres værelser. Når konversationsrummene blev færdige ville gæsterne kunne opholde sig der, og når man kun skulle ligge på sit værelse, mente forfatteren, at det måtte være stort nok. Men den "nuværende Afpudsning" var simpel og uhensigtsmæssig. Der var dog nogen, der havde sagt, at man havde tænkt at lade rummene tapetsere. Det var ikke sket, fordi kassen var tom. Møblementet var "vel simpelt", men tilstrækkeligt, dog manglede der klædeskabe, "hvilket er et føleligt Savn". Det ville også være ønskeligt, om der blev anbragt en klokke på værelset, så patienterne kunne tilkalde en oppasser "uden at forstyrre sin Indsvøbning". En anden ankepost var der grund til at klage over. Badegæsterne skulle selv forsyne sig med "alt muligt Sengeinventarium". Det virkede forkert og besværligt, og det var helt unødvendigt, mente han, især når man tog den høje værelsespris i betragtning. Til sammenligning var alt det inkluderet i prisen på Klampenborg vandkur, hvor det oven i købet var billigere. I Maglekilde skulle gæsterne forsyne sig selv med uldne tæpper til indsvøbning, det var vist også, så vidt han vidste, tilfældet på nogle af de tyske kuranstalter. Men han kunne ikke med sin bedste vilje forstå, hvorfor anstalten ikke havde hømadrasser. De ville let kunne omstoppes med frisk hør, mens betrækket blev vasket og luftet. Det samme kunne lagner og dyner. Det lod sig gøre på hospitaler, og de der foretrak det, kunne jo bare benytte deres medbragte sengelinned. Prisen for sengeudstyr var også for høj, mente den kritiske kurgæst. Maglekilde krævede 30 rdl. pr. gæst, men det burde være inkluderet i prisen ligesom smørkande, mælkekande, glas, tallerken, bestik og lysestager var det.

Gæsten skrev, at "hyppig Bevægelse" i fri luft hørte med til kuren, derfor kunne man som gæst ønske sig en overdækket promenadegang i stedet for at "løbe rundt om de tvende Gaarde, som Bygningerne indeslutte". Han skrev, at der i den østlige gård fandtes "Spor til en saadan", som viste, at arkitekten havde tænkt på et eller andet i den retning, men det var blevet ved tanken. (Det han så var nu beregnet til at bruges som tørvehus). Han kritiserede også, at der blev tørret tøj på de to indre gårdspladser. Det kunne efter hans mening ikke være rigtig, når man betænkte, at der var et vaskehus tæt ved anstalten.

Der blev også rettet kritik mod badeinstallationerne. "Pumpeapparatet, hvorved Vandet bringes op i de Beholdere, hvorfra Doucher og Regnbadet forsynes, ere aldeles uhensigtsmæssigt og medfører en stadig og unødigt Udgift". Det kunne spares, hvis man havde udnyttet det gunstige terræn bedre. Han syntes, at man burde have givet denne del af bygningskomplekset en sådan beliggenhed, at vandet umiddelbart kunne ledes ud fra kilden ind i beholderne. Den mangelfulde indretning påvirkede patienterne på en

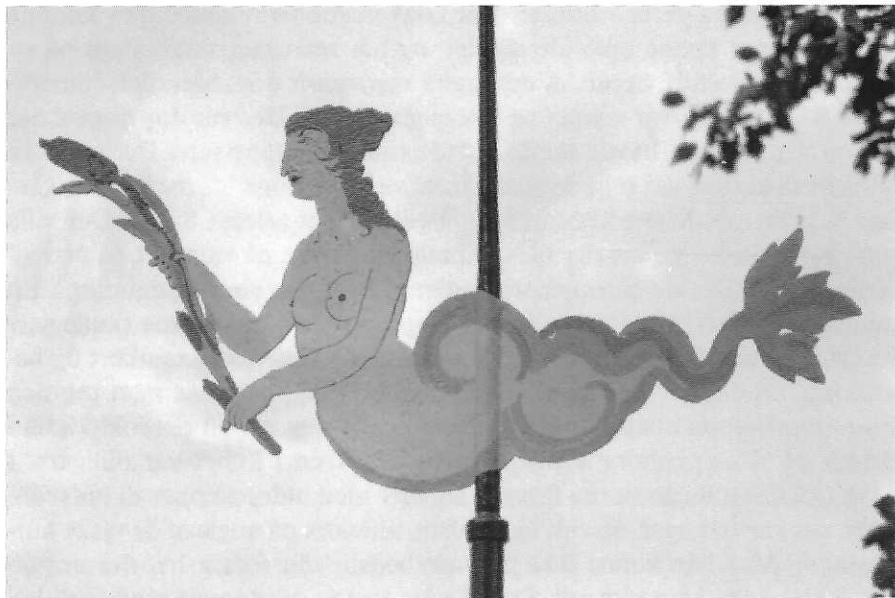

Fig. 12. "Søjomfruen" med slangehale og dunhammer i hænderne var lavet af jern og sad på kildehusets høje vindfløj. Den sidder nu på et lysthus, opført på samme sted, og er malet op i "friske" farver. Foto: Flemming Rasmussen.

negativ måde. Det var måske også grunden til, at vandet i det såkaldte "store Kar", hvor alle patienterne badede om morgenen, kun blev fornyet et par gange om ugen. Der var ganske vist sørget for, at frisk vand kunne strømme igennem "et dertil anbragt Rør", mens de badende befandt sig i karret. Men de fleste syntes, at det ikke gav tilstrækkelig frisk gennemstrømning i bassinet. Desuden skete der også af og til det beklagelige, at gennemstrømningen ikke blev "behørigt besørget".

Der var også den mangel ved den arkitektoniske indretning, at patienterne, der var varme, når morgensvøbet var taget af, måtte passere gennem en lang gang, hvor det nogle gange trak meget. Men da "Trækvind jo skal høre med til Vandcuren", skrev han, "tør herimod vel Intet erindres". Til gengæld var de øvrige badeforhold upåklagelige, så vidt han da vidste.

Der var også kritik af både betaling og ikke mindst Marchers lægetilsyn. Prisen var for høj, det var alle gæster enige om, navnlig i sammenligning med Klampenborg, hvor sengelinned og madrasser var inkluderet for kun 10 1/2 rdl. om ugen eller 40 rdl. om måneden. I Roskilde kostede det 14 rdl. om ugen eller 60 rdl. pr. måned, mens prisen i Gräfenberg kun var 30 rdl. månedlig, det halve af Roskilde vandkur. I Roskilde kostede det 2 rdl.

pr. dag, hvoraf 1 rdl. var betaling for opholdet. Kostprisen beløb sig til 4 mark pr. dag, og lægen fik 2 mark., dvs. 10 rdl. månedlig for hver patient, mens prisen i Klampenborg kun var 4 rdl. Gæsterne var også stærkt misfornøjede med, at der opkrævedes ind- og udskrivningsgebyr.

I den første sommer havde mange patienter boet ude i byen, og derfor modtog anstalten ikke betaling for selve opholdet, og sådanne kurgæster blev betragtet som Marchers privatpatienter, i al fald af de fastboende. De betalte 8 rdl. om måneden til de assistenter, der besørgede deres indsvøbning, det syntes ikke urimeligt, da de ikke betalte ekstra for at benytte vandkuren i øvrigt. Lægeundersøgelse af patienterne ved ankomsten var al for overfladisk, og der var heller ikke nogen ordentlig opfølgning af kurgæsternes tilstand under selve kuren, mente kritikerne. Dog var lægen særdeles opfindsom, når det gjaldt visse patienter, mens andre, der boede i byen, havde klaget over, at lægen sjældent så til dem og i øvrigt var meget vanskelig at træffe. Skønt nogle kurgæster blev behandlet med omhu, gjorde Marcher al for lidt for dem, hvis tilstand krævede samtale, og som ofte også led af kroniske sygdomme. Sådanne gæster havde særlige problemer og havde grebet til vandkurmetoden, som en sidste mulighed imod deres sygdom. Skribenten opfordrede i sit indlæg dr. Marcher til, inden foråret,

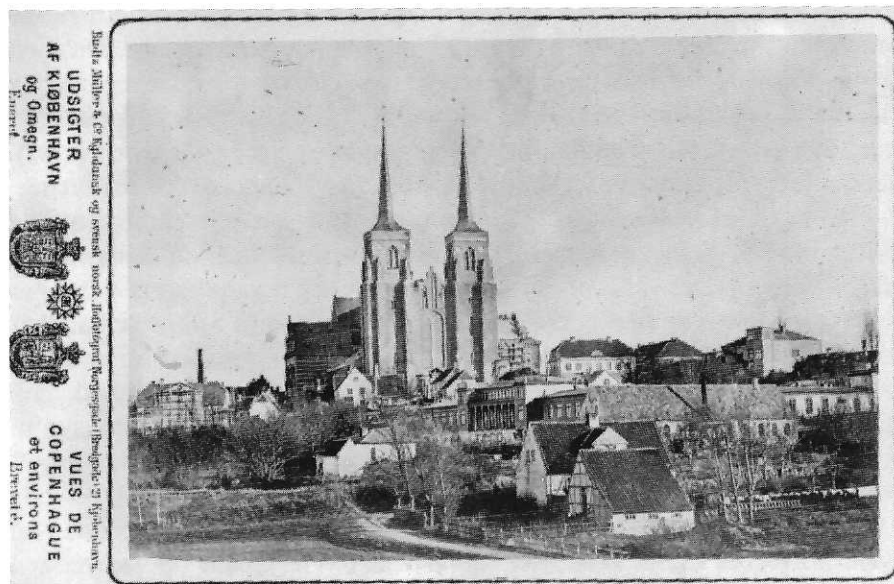

Fig. 13. I midten af 1860'erne optog det kendte fotografiske atelier Budtz Müller & Co, Bredgade 21, et turistbillede af Roskilde Domkirke. Lige neden for kirken ses Maglekilde Vandkuranstalt, der nu var maskinfabrik, og jernstøber Ole Petersens maskinfabrik opført i 1865. Det Kgl. Bibliotek.

offentligt at udtale sig til sagkyndige om sine synspunkter vedrørende vandkurens forhold til lægekunsten i det hele taget og de enkelte sygdomme i særdeleshed. Han skulle give en åben redegørelse for de principper, han behandlede efter. Marcher blev direkte og uden omsvøb opfordret til at fremlægge nøjagtigt førte journaler med en videnskabelig oversigt over sine resultater. Han blev desuden bedt om, at sørge for at skaffe sig den fornødne støtte hos sine kolleger, det alene ville kunne sikre anstalten og kuren publikums anseelse og tillid.

Det var rene ord for pengene, og bestyrelsesformanden, borgmester Foss, imødegik de unavngivne klager prompte.³⁷ Som forsvar anførte han, at skønt Maglekilde kun var halvfærdigt, havde ikke så få været tilfredse med opholdet. Kuranstalten som sådan, skrev Foss, havde intet ansvar for patienter, der boede ude i byen, men de var velkomne til at benytte badeapparaterne mod betaling, og de modtog dertil som service også passende tilsyn. Det havde taget tid at oplære badekarlene - "de vokse ikke paa Træerne", skrev han, fordi kurmetoderne var ukendte herhjemme. Opvartningen ville også blive billigere efterhånden som stedet fik fuld kapacitet.

Hvad bygningerne angik, skrev Foss, var den arkitektoniske stil en smagssag. Bygningernes soliditet, bindingsværk, var blevet rost af bygningskyndige, og det var urigtigt, når klageren påstod, at der ikke var rum mellem værelsernes loft og skifertaget. Det havde vist sig, at skifertage var lettere end tegltag og ikke behøvede "udspækning" om foråret. De med ovne forsynede værelser havde i vinterens løb vist sig at være brugbare, og rummene var ikke luftigere end i andre bindingsværkshuse. Ankepunktet med den manglende overdækkede gang til motion var heller ikke korrekt, gæsterne havde andre muligheder for at bevæge sig under tag i regnvejr.

Den kritik af badeanlæggets beliggenhed, som var rejst, kunne måske synes rimelig. Men grunden til de trufne dispositioner var hensynet til byens borgere. Det var grunden til, at pumpeværket var anbragt der, hvor det var. I øvrigt var værket blevet meget rost af kyndige folk. Alle badekar kunne til stadighed holdes fuldstændig rene, når man ikke forsømte at pumpe, desuden var det lykkedes at indrette et vedvarende strømbad, men det var endnu ikke fuldstændig færdigt, undskyldte Foss. Med hensyn til den hårde kritik af Marcher som badelæge, skrev Foss, at lægen havde haft meget travlt med hele bedriften, desuden havde han været syg i en periode i første sæson. Men i de 23 år Marcher havde virket som læge, havde han både erhvervet sig anerkendelse og respekt i vide kredse og ved rejser i udlandet tilegnet sig vankurmetoden, som han beherskede på fuldt ud videnskabelig, betryggende måde. Marcher fortsatte dog kun sit virke ved Maglekilde endnu en kort tid. På generalforsamlingen den 24. marts 1848

blev det meddelt, at han trak sig tilbage, og den 30. marts blev der indrykket en annonce i *Roskilde Avis* (nr. 38), som tilkendegav, at lægeposten var vakant. Den nye læge ville kunne tilbydes fri bolig i kurhuset, fri kost ved patienternes bord i kurtiden og frit honorar for kurgæster i privatbehandling.

Kun et par år efter etableringen lukkede Maglekilde vandkuranstalt. Marcher trak sig som allerede nævnt i 1847. Ved tronskiftet i 1848 ophørte den understøttelse på 400 rdl. årligt, som Fridsch hidtil havde modtaget af partikulærkassen for sit embede på Maglekilde, og han måtte forlade stedet. Hertil kom, at den berømmelige priessnitzke vandkurmetode slet ikke slog an i Roskilde, desværre stod ambitionerne ikke mål med de barske realiteter. Bygningerne blev solgt til baron Constant Dirckinck-Holmfeld i 1851 og videresolgt til jernstøber Ole Petersen fra Ruds Vedby i 1865. Petersen indrettede en maskinfabrik, og navnet "Maglekilde-vand" kom til at fortsætte, idet Hoffmeyer og Engholm samtidig etablerede en mineralvandsfabrik i Roskilde under dette navn.³⁸

NOTER

1. *Magazin for Natur- og Menneskekundskab*, Ny Suite, nr. 2 (14. juli) 1847, red. af J.P. Böttiger; kobberstikkets forlæg er et litografi, hvor også Roskilde domkirke ses til venstre afb. i Arthur Fang "Maglekilde", *Jul i Roskilde* 4 1938, 9.
2. Ida Haugsted: *Tryllehaven Tivoli*. Kbh. 1993; Robert Neiiendam: *Casino*. Kbh. 1948.
3. Hans Stiesdal: Den arkitektoniske udformning af nogle ældre vandkuranstalter, *Arv og Eje*, 1975, 95-106, det anføres her, at Stilling nævnes som arkitekten i Th. Stein: *Til Minde om Arkitekten Harald Conrad Stilling*. Kbh. 1892, s. 11. Stilling omtales også som arkitekt for vandkuranstalten i *Indbydelse til Actietegning paa et Vandcuretablisement ved Maglekilden i Roesilde*, Foss, Svane & Marcher (18. sept.) 1845 (1 blad).
4. Otto redigerede det af ham grundlagte tidsskrift "Ny Hygæa" sammen med den islandske læge Thorleif Gudmundsson og var redaktør af "Bibliothek for Læger" 1828-46, hvor han i 1839 skrev en artikel om vandkurmetode.
5. RA, Danske Kancelli, 2. dept. Registrant 1834, nr. 782 (10. december).
6. RA, Danske Kancelli, 2. dept. 1842, nr. 193a (eneret i 10 år); Vand er bedst, *Arv og Eje* 1975, temanummer red. af Rikke Agnete Olsen, heri bl.a. Henrik Fode: Fra kurvand til sodavand & Hans Stiesdal op. cit.; Caspar Jørgensen: Vestvolden falder, *København før og nu - og aldrig* 9, 1990, s. 21ff.

7. G.D. Hashagen: *Beskrivelse af et Hydronconion eller Støvsbad-Apparat*. Kbh. 1836.
8. J. Hjaltelein: *Vandcuren i dens historiske Udvikling*. Kbh. 1842; H. Koefod Marcher: *Nogle Ord om Vandcuren*. Kbh. 1845.
9. J.J. Hjaltelein: *Til Publikum om Anlæggelsen og Indretningen af en Vandkur-, Brønd- og Søbade-Anstalt i Jægersborg Dyrehave*. Kbh. 1844, s. 4, 18; *Adresseavisen* nr. 103 (4. maj) 1840 (Ramløse).
10. Fridsch var student fra Ribe (1817), men blev nogle år senere erklæret umyndig på grund af ødselhed. Han forbedrede sig og meldte sig som korporal ved vestindisk infanteri i 1823, men tog sin afsked samme år for at læse jura og tog eksamen i 1830. Han var bogholder og sekretær ved Maglekilde Vandkuranstalt 1846-48, men da stedet lukkede, blev han ansat som fuldmægtig i Københavns magistrat.
11. Hjaltelein, der var præstesøn og gik i Bessatadir lærde skole i slutningen af 1820'erne, blev assistent hos landfysikus J. Thorsteinsson og rejste til København i 1834 for at studere medicin. H. tog kirurgisk eksamen i 1837 og medicinsk det følgende år i Kiel. H. var en flittig skribent og redaktør og virkede som landfysikus på Island 1855-81, i 1876 også som forstander for statens lægeskole i Reykjavik.
12. Hjaltelein beskrev rejsen til Tyskland i rapporten: *Underdanigst Indberetning om Vandcuren*, 35 s. (27. nov.) 1841, RA, Danske Kancelli, 2. dept., Registrantsag 279a 1844 (sagsmappen indeholder desuden diverse skrivelser vedr. Maglekilde og Klampenborg). Hjaltelein nævner i *Vandcuren i den historiske Udvikling* (1842, s. IV), at Fridsch opfordrede ham til studierejsen.
13. J.J. Hjaltelein: *Anlæggelsen af Indretningen af en Vandkur-, Brønd- og Søbadeanstalt ...* 1844, s. 5-6.
14. RA, Danske Kancelli 2. dept. Registrant 1844 nr. 279a & Registrantsag nr. 279a, ansøgning (10. feb.), kongens indstilling (20. april) og kommentar fra Rentekammeret til Danske Kancelli (26. marts).
15. Sebbelow: *Klampenborg Badeanstalt ved Kjøbenhavn*. Kbh. 1855, s. 20 (om Hjaltelein); Hans Stiesdal op. cit., *Arv og Eje*, 1975, 97-99.
16. Marcher var præstesøn fra Olsker på Bornholm og var i begyndelsen af 1820'erne kandidat på Frederiks Hospital og senere reservelæge på Skt. Hans Hospital 1825-31. Han tog medicinsk doktorgrad fra Halle i 1828 og nedsatte sig som læge i Roskilde i 1831.
17. Michael Andersen i *Roskilde bys historie*, red. Frank A. Birkebæk, Ernst Verwohlt og Mette Høj. Roskilde 1992, s. 224.
18. Per Karlsson: Vandmølleindustri i Roskilde, *Bygd*, 3 1985, s. 30.
19. Jernbanegaarden paa Vesterbro & ved Roeskilde, *Nordisk Pennig-Magazin* nr. 30 & 31 1849; Mette Høj og Grete Rung: Da Jernbanen kom til Roskilde, *ROMU, Årsskrift fra Roskilde Museum*, 1987, s. 47-64.
20. RA, Danske Kancelli 2. dept. Registrant 1844, nr. 279a & Registrantsag.
21. RA, Danske Kancelli, 2. dept. Registrant 1844 nr. 279a (28. april) & Registrantsag (26. marts).
22. RA, Danske Kancelli, 2. dept. Registrant 1845 nr. 345a (10. juni, bevilling til aktietegning) og notat i Registrantsag; jfr. *Udkast til Statuter for Selskabet til Oprettelsen og Vedligeholdelsen af en Vandcuranstalt ved Maglekilde i Roeskilde*, Foss, Svane og Marcher (1. marts) 1846. Da Maglekilde kom i statens eje blev det efter kgl. resolution af 10. juni 1845 bifaldet, at den kgl. kasse for købesummen (12,050 rdl.) opnået ved auktionen den 2. februar 1843 plus renter (1,687 rdl.) indkøbte aktier i det planlagte vandkur for 13,700 rdl. og udbetalte 37 rdl. i konanter (se fgl. note).
23. *Indbydelse til Actietegning ...* 1845.
24. *Beretning til Actionærerne i Maglekilde Vandcuur-Anstalt*, Foss, Svane og Marcher (24. feb.) 1847.
25. RA, Danske Kancelli 2. dept. Registrant 1846, nr. 683a (11. nov.); jfr. *Beretning til Actionærerne* 1847.
26. Edward Bulwer Lyttons portræt med en omtale af hans person i *Magazin for Natur- og Menneskekundskab*, Ny Suite, nr. 13 (31. marts) 1847.
27. *Roskilde Avis* nr. 41 (23. maj) 1846; Arthur Fang: Maglekildes Søjomfru, *Jul i Roskilde* 41, 1966, 7.
28. *Roskilde Avis* nr. 46 (9. sept.) 1846 og senere numre.
29. Brandtaksation i Landsarkivet for Sjælland (mikrofilm i Byarkivet, Roskilde Bibliotek). Matr. 189. Byggeriet blev takseret til 68,692 rdl.
30. *Flyveposten* nr. 210 (10. sept.) 1847.
31. Kornerups tegning afb. i Arthur Fang: Maglekilde, *Jul i Roskilde* 14 1938, s. 12. En anonym tegning viser vestfløjen og terrassen med kildegrotten, afb. i Arthur Fang op. cit., *Jul i Roskilde* 41 1966, s. 6.
32. *Klampenborgs Bade-Tidende* nr. 9 & 11 1846, red. J. Hjaltelein.
33. Arthur Fang op. cit. *Jul i Roskilde* 41 1966, s. 7; Hans Stiesdal op. cit., *Arv og Eje*, 1975, s. 102.
34. *Roskilde Avis* nr. 35 og nr. 39 (1. & 15. maj) 1847.
35. *Roskilde Avis* nr. 51 & 54 (Sørensen), nr. 55 (Jæger) 1847; jfr. Bjørn Ochsner: *Fotografer i og fra Danmark til og med år 1920*. Kbh. 1986.
36. *Fædrelandet* nr. 69 (22. marts) 1847, s. 549-551.
37. *Fædrelandet* nr. 79 (6. april) 1847.
38. Historisk beretning om Maglekilde Maskinfabrik's tilblivelse og udvikling til i dag, *Foreningen til Gamle Bygningers Bevaring i Roskilde, Årsskrift* 1986; Henrik Fode: op. cit., *Arv og Eje* 1975, s. 47.